

FRANK DEPE (FRANK DEPPE)

SOCIJALIZAM U XXI VEKU – VIŠE OD UTOPIJE?¹

U uvodu za „Tibingenšku filozofiju“, Ernst Bloh (Ernst Bloch, 1996: 95) napravio je razliku između „apstraktnih“ utopija i „utopija koje postaju konkretne“. One ostaju apstraktne utoliko što se „njihove šeme ne mogu povezati s raspoloživim društvenim tendencijama i mogućnostima... one moraju ostati apstraktne sve dok dolaze prerarno“. S druge strane, „konkretne utopije“ razmišljaju o životu bez straha i prinude, što je zaista moguće i neophodno, kao negacija postojećih odnosa. S jedne strane, XX vek je bio „vek socijalizma“²,

1 Ovaj tekst zasnovan je na predavanju koje sam, na istu temu, održao 26. juna 2010, u Berlinu, na konferenciji u organizaciji *wissentransfer* („prenošenje znanja“) i fondacije Rosa Luxemburg Stiftung.

2 *Opšta deklaracija o ljudskim pravima* – koju je 10. decembra 1948. usvojila i objavila Generalna skupština Ujedinjenih Nacija – sasvim je prikladna ilustracija ove teze; naime, ona dokumentuje globalni konsenzus postignut posle Drugog svetskog rata – posle „doba katastrofa“ – oko modela suživota ljudi, čije su glavne crte mirno rešavanje sukoba, rat protiv siromaštva, pravo na ličnu slobodu, demokratski poredak i obrazovanje. Pored klasičnih ljudskih prava (koja sežu sve do deklaracija o ljudskim pravima iz američke i francuske revolucije, krajem XVIII veka), tu, odmah pored prava na ličnu svojinu, nailazimo i na osnovna socijalna prava; na primer, u Članu 22, pravo na socijalnu sigurnost ili u Članu 23, paragraf 1, „Svako ima pravo na rad, da slobodno bira zaposlenje, na pravedne i prihvatljive uslove rada i zaštitu od nezaposlenosti.“ Najzad, u Članu 25, paragraf 1: „Svako ima pravo na životni standard koji će pogodovati zdravlju i blagostanju njega lično i njegove porodice, uključujući hranu, odeću, stanovanje, medicinsku zaštitu i neophodne socijalne usluge, kao i pravo na sigurnost u slučaju nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili drugog razloga za nemogućnost zarađivanja, u okolnostima koje su van njegove kontrole.“ Ta Deklaracija ukazuje na dve stvari: 1) pravo na slobodu i osnovna socijalna prava čine jedinstvo; 2) Prava koja definišu „dobru zajednicu“ (u skoro svetskim razmerama) – za razliku od utopija iz ranog moderniteta – nisu shvaćena kao daleki ideal, već kao objektivna

a s druge – kada se završio – vek poraza i izneverenih nada, koje su se vezivale za socijalizam. Svet koji se raspao krajem 1980-ih, prema Eriku Hobsbaumu iz knjige „Doba ekstrema“ (Eric Hobsbawm, *Age of Extremes*, 1998: 18), bio je „svet oblikovan posledicama revolucije u Rusiji 1917. Svi smo bili obeleženi time“³. Nekoliko godina kasnije, u svojoj autobiografiji, podsetio nas je – imajući u vidu mišljenje koje je prevladalo posle 1991, da nema apsolutno nikakve alternative društvu individualističkog kapitalizma i političkom sistemu liberalne demokratije – da su „tokom većeg dela XX veka... takve pretpostavke delovale potpuno neverovatno. Izgledalo je da se sam kapitalizam nalazi na ivici provalije. Ma koliko to danas zvučalo apsurdno, između 1930. i 1960, razumni posmatrač je pretpostavljao da državno kontrolisani ekonomski sistem Sovjetskog Save-

mogućnost, kao nužni i ostvarljivi ciljevi. Najzad, ta prava bi trebalo da imaju univerzalnu vrednost; ona tako čine legitimni standard za kritiku društvenih i političkih uslova koji taj standard ne zadovoljavaju ili ga ugrožavaju.

3 Ralf Miliband (Ralph Miliband), marksistički naučnik i socijalista s levog krila britanske Laburističke partije, osnivač godišnjaka *Social Register*, koji sada uređuju Leo Panič (Leo Panitch) i Kolin Lis (Colin Leys), u svojoj poslednjoj knjizi (*Socijalizam za doba sumnje; Socialism for a Sceptical Age*, 1994) potvrđuje da je „model boljševičke revolucije bio odlučujući za sve revolucije iz XX veka“. Ta revolucija je za sebe vezala nade ljudi iz celog sveta u skori kraj patnje potlačenih. „Od Pariza do Kalkute, od Njujorka do Johannesburga, ljudi koji su se ubrajali među najposvećenije, najborbenije i najnesebičnije aktiviste levice, jačali su svoje snage; bezrezervno su prihvatili Staljinovu tezu, izraženu još 1927, da je „revolucionar neko ko je spreman da zaštiti i odbrani SSSR – bez oklevanja...“, otvoreno i iskreno; zato što je SSSR osnova svetskog revolucionarnog pokreta, a taj revolucionarni pokret se može odbraniti i podstaći samo ako se odbrani SSSR.“ (Miliband, 1994: 43–44)

za, s njegovim petogodišnjim planovima, koji su čak i najnaklonjeniji posetioci smatrali primitivnim i neefikasnim, predstavlja globalnu alternativu zapadnom modelu 'slobodnog preduzetništva'. U to vreme, reč 'kapitalizam' nailazila je na isto onoliko malo odobravanja kao i 'komunizam' danas. Trezveni posmatrači verovali su da će na duže staze taj sistem prevazići kapitalizam po proizvodnim kapacitetima. Nisam nimalo iznenađen time što sebe još jednom zatičem u generaciji koja je postala skeptična prema kapitalizmu, iako ona ne veruje ni u našu alternativu". (Hobsbawm 2002: 46)

1.

Početak XXI veka, postajalo je sve jasnije da se epohalni poraz socijalizma podudara sa isto tako epohalnim procesom transformacije globalnog kapitalističkog sistema. To se, opet, podudarilo sa Velikom krizom iz 2007, koja je društvenu formaciju globalnog finansijsko-tržišnog kapitalizma dovela do ivice provalije i suštinski delegitimisala ideologiju i politiku „neoliberalizma“. Glavne tendencije u političkom razvoju društva očigledno ne ukazuju na obnovu socijalizma kao „stvarnog pokreta“, niti kao na odgovor na Veliku krizu:

– U starim kapitalističkim metropolama (Severna Amerika, zapadna Evropa) reakcije na krizu više teže na desno, nego na levo.⁴ Slabost levice nije prevaziđena kroz krizu; ojačala je tendencija „autoritarnog kapitalizma“. (Deppe et al. 2008)

– Na periferiji – u nekim južnoameričkim zemljama – nekoliko režima (Venecuela, Bolivija, Ekvador) sprovode projekat „socijalizma XXI veka“. (Boris et al. 2005; Boris 2007) Tamo je pomak u levo, između ostalog, bio posledica katastrofa

4 Na novembarskim izborima 2008, predsednik Sjedinjenih Država Barak Obama (Barack Obama) bio je pozdravljen od mnogih kao reakcija na neuspeh „nove desnice“, grupisane oko Džordža V. Buša (George W. Bush), i na krizu finansijskog tržišta, ali i kao zaokret u levo; od tada su takva očekivanja ustuknula pred mnogo trezvenijim viđenjima, posebno kada je reč o Obaminoj spoljnoj politici. Danas, u 2010. godini, još uvek ne možemo izričito reći da li je njegov program za rat protiv siromaštva na domaćem terenu i za kontrolu finansijskog tržišta doneo makar delimične rezultate (videti, između ostalog, Solty 2009). U svakom slučaju, opozicija Obami se pomerila radikalno u desno (pokret Čajanka; Tea Party). Uspes Die LINKE u Nemačkoj ostaje sasvim izuzetan, u poređenju sa izbornim rezultatima u drugim evropskim zemljama.

5 David Harvey (2010: 218): „Nema znakova koji govore da ljudi u razvijenim kapitalističkim zemljama (osim onih koji su, naravno, nezadovoljni) teže radikalnoj promeni u svom načinu života, iako mnogi shvataju da se, tu i tamo, moraju lišiti nečega ili štedeti.“ On podseća da su „na primer, bile potrebne tri ili četiri godine pre nego što je slom tržišta akcijama 1929. proizveo masovne socijalne pokrete (kako progresivne, tako i fašističke), od 1932. na dalje.“

izazvanih vojnim diktaturama iz 1970-ih i neoliberalnim režimima iz 1980-ih i 1990-ih. Taj socijalizam se razvija na demokratski način; njegov cilj je prevazilaženje bede masa, da bi one postale sposobne za samoupravljanje. To zahteva uspostavljanje kontrole nad nacionalnim resursima, promene vlasničkih odnosa (agrarna reforma) i podizanje barikade prema ekonomskoj i političkoj sili SAD i transnacionalnih korporacija. Nejasno je kako bi takav projekat mogao preživeti.

– U istočnoj Aziji – s Narodnom Republikom Kinom kao centrom – došlo je do eksplozivnog razvoja izvozno orijentisanog kapitalizma, kojim upravlja autoritarna država predvođena Komunističkom partijom Kine. I dalje je otvoreno pitanje da li će se pre ostvariti nade u novi tip „tržišnog socijalizma“ (najsكورiji rad, Arrighi 2009) ili strah da bi zapadne države mogle kopirati taj model finansijsko-tržišnog kapitalizma podržanog autoritarnom državom. U svakom slučaju, taj problem će u XXI veku biti u središtu glavnih sukoba kako unutar društava, tako i na međunarodnom planu.

To da se svet posle okončanja Hladnog rata i konkurencije između sistema (1917–1991) našao u epohi burnih i krizama izazvanih lomova, bilo je snažno potvrđeno i krizom u Grčkoj posle 2007. – ali i povećanom upotrebom sile u međunarodnoj politici. (Roth 2009) Izgleda kao da se kapitalizam rešio svih protivnika.⁶ Socijalistički kontramodel kapitalističkoj svetskoj dominaciji – prevazilaženje logike privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, akumulacije kapitala i slobodnog preduzetništva – takođe ostaje slab. Mogući aktivni subjekti takve transformacije – klase najamnih radnika i mase prekarizata, koji u celini posmatrano čine većinu svetske populacije, koja bi se mogla smatrati „blokom potčinjenih“ (neka- da poznat kao „prezreni na svetu“) – ponašaju se prilično pasivno i/ili njihove borbe u raznim delovima sveta nisu koordinirane ili ujedinjene. Dejvid Harvi (David Harvey, 2010: 66) kaže: „... danas je glavni problem činjenica da je kapital suviše jak, a radnički pokret suviše slab – a ne obrnuto!“

S obzirom na tu slabost „kontrahegemonog bloka“, scenariji negativnih utopija se nameću sami od sebe. S jedne strane, sa usponom istočne Azije (posebno Kine, videti Miqui Li, 2008), dolazi do pomaka u strukturama moći svetskog poretka

6 To je još početkom 1990-ih govorio i Francis Fukujama (Francis Fukuyama), kada je izneo tezu o „kraju istorije“, to jest, da su kapitalistička tržišna ekonomija i predstavnička demokratija odolele napadima boljševizma i fašizma. Nema više izazivača – odatle „kraj istorije“.

(sa zapada na istok), što bi svakako moglo značiti kraj kapitalističkog svetskog sistema („kao i američkog veka“). Ipak, u isto vreme, razvijaju se novi sukobi oko raspodele ekonomske i političke moći unutar međunarodnog sistema, koji sa sobom nose i potencijal za nove vojne konfrontacije. S druge strane, u kapitalističkom svetskom sistemu jačaju krizne tendencije, kao i spremnost da se imperijalistički interesi – ili u religiju umotana dominacija – nametnu silom. Ta pesimistička dijagnoza o „gvozdenom kavezu zavisnosti (okovanosti)“, koju je Maks Veber početkom XX veka dao o modernim kapitalističkim sistemima, poprima sve konkretniji oblik: oblik tendencije ka autoritarnom kapitalizmu, koji obezbeđuje dominaciju finansijskih tržišta i (navodno) „slobode“, i otvorenosti tržišta pomoću državne intervencije, pri čemu unutar sebe, preko države i tržišta, sistem uspostavlja „društvo kontrole“ (Foucault), s namerom da u korenu saseče potencijal društvenih protesta i otpora, otvaranje potčinjenih ka socijalističkim alternativnim programima.

Ipak, u osnovi, reč je o otvorenoj istorijskoj konstelaciji, u potpunosti karakterističnoj za prelazne periode, ali i za one predrevolucionarne: nezadovoljstvo ljudi raste, stari režim je uzdrman lančanim krizama (na unutrašnjem i međunarodnom političkom planu), vladajući blok se raspada. Priča o „nemogućnosti upravljanja“ ukazuje na približavanje političke krize, u kojoj država mora stalno da primenjuje sve više nasilja da bi održala postojeći poredak. Ali, prelaz od krize „vladajućeg bloka“ ka (revolucionarnom) narodnom pokretu odozdo često je bio dugačak; po pravilu je pretpostavljao urušavanje državnog aparata starog režima ili njegov gubitak kontrole nad društvenom stabilnošću. Tek kada intelektualci pređu na radikalnu kritiku starog režima, a niže narodne klase odustanu od nade u poboljšanje svojih životnih uslova u okvirima postojećeg ekonomskog i političkog poretka, tek tada nastupa čas za „revolucionarni“ udar, koji je konačno, od 1989 do 1991, ubrzao (iako uz inverziju sadržaja glavnih revolucionarnih tendencija iz XIX i XX veka) svetsko-istorijski ustanak ka epohi previranja i novog poretka.

2.

U *Predgovoru za Kritiku političke ekonomije* (1859/60), Marks je – posle iskustva revolucija iz 1848. u Evropi – sažeo uslove prelaza iz jedne društvene formaciju u drugu na sledeći način: „Nikada neka društvena formacija ne propada pre no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona do-

voljno prostrana, i nikad novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju pre no što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva. Stoga čovečanstvo postavlja sebi uvek samo one zadatke koje može da reši, jer kad tačnije posmatramo, uvek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo tamo gde materijalni uslovi za njegovo rešenja već postoje ili se makar nalaze u procesu svoga nastajanja.“ (MEW 13: 9) Marksova filozofija istorije je, s jedne strane, bila usmerena na prosvetiteljski idealistički koncept progresa. U *Manifestu*, prelaz od feudalizma na buržoasko kapitalističko društvo, ostvarenje „buržoaske epohe“, bilo je slavljeno kao progres: „Sve što je čvrsto i ustaljeno pretvara se u dim, sve što je sveto skrnavi se i ljudi najzad bivaju prisiljeni da na svoj životni položaj i na svoje međusobne odnose pogledaju trezvenim očima.“ (MEW 4: 465) Dok je to govorio, bio je savršeno svestan da će se taj prelaz desiti potpuno drugačije i u različitim trenucima u različitim zemljama i regionima (na primer, u Engleskoj ili Rusiji, ili u Indiji i Kini).

U analizi političkih revolucija svog doba (Deppe 2008a), Marks nije samo izbegao njihovo pogrešno tumačenje, već je u isti mah prepoznao njihov izrazito nepredvidljivi karakter, to jest činjenicu da se tokovi revolucije, kao i ishod klasnih odnosa moći i uslovi za uspeh nikada ne mogu savršeno proračunati. U *Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte* (1852), Marks je pisao: „Buržoaske revolucije, kao što su one iz XVIII vijeka, idu brzo od uspeha do uspeha, njihovi dramatični efekti nadmašuju jedni druge, ljudi i stvari izgledaju uokvireni plamenim briljantima, ekstaza je duh svakoga dana; ali, one su kratkog veka, brzo dostižu svoj vrhunac i dug mamurluk obuzima društvo pre nego što nauči da trezveno usvoji rezultate svog perioda *Sturm und Dranga*. Naprotiv, proleterske revolucije, kao što su revolucije XIX veka, stalno kritikuju same sebe, neprestano se prekidaju u svom vlastitom toku, vraćaju se na ono što je prividno svršeno da bi to iznova započele, ismejavaju, s okrutnom temeljitošću, polovičnosti, slabosti i nedorečenosti svojih prvih pokušaja; one kao da svoga protivnika obaraju samo zato da bi on iz zemlje crpeo nove snage i gigantskije se ispravljao prema njima i tako neprestano iznova uzmiču pred neodređenom gorostasnošću svojih vlastitih ciljeva, sve dok ne nastane situacija koja onemogućuje svaki povratak i dok same okolnosti ne viknu: *Hic Rhodus, hic salta!*“ (MEW 8: 18)⁷

7 Godine 1916. – usred Prvog svetskog rata i u kontekstu „kolapsa Internacionale“ u avgustu 1914. – Roza Luksemburg (Rosa Luxemburg) je u svojoj brošuri „Krizna socijaldemokratije“

Ipak, Marks je bio uveren da se „polovičnosti“ i „porazi“ proletersko-socijalističkih revolucija mogu prevazići u meri koliko im to sami odnosi dopuštaju, to jest, da je „stepen zrelosti“ razvijenih kapitalističkih proizvodnih odnosa taj koji promenu postojeće društvene formacije čini mogućom i nužnom. Nije želeo da se izričito izjasni u prilog nekog određenog oblika tog prelaza i njegovom trajanju – da li će biti nasilan ili miran, da li će to biti „revolucionarni prekid“ ili postepeni prelaz.

Posle iskustva Oktobarske revolucije u Rusiji 1917. i masovnih revolucionarnih pokreta u Evropi posle Prvog svetskog rata, V. I. Lenjin je u delu *Dečja bolest „levičarstva“ u komunizmu* (1920 [Kultura, Beograd, 1949]) na sledeći način formulisao osnovni zakon revolucije: „Nije dovoljno da eksploatisane i potlačene mase postanu svesne nemogućnosti daljeg življenja na stari način i da zahtevaju promenu; ... za revolucije je neophodno da ni eksploatatori ne mogu više živeti i vladati na stari način...; tek onda, kada 'niži sloj' više ne želi staro, a 'gornji sloj' ne može da nastavi na stari način, tek onda revolucija može pobediti... to jest, revolucija je nemoguća bez totalne nacionalne krize (i eksploatisanih i eksploatatora)...“ (Lenin 1964: 453)

Ovi citati iz takozvanih „klasika“ skreću nam pažnju na dve dimenzije prelaznog perioda. S jedne strane, prelazni periodi između društvenih formacija obuhvataju dugačke istorijske periode; s druge strane, političke revolucije predstavljaju kratke prekide, koji (kao munje) ubrzavaju taj prelaz ili – u slučaju poraza – učvršćuju stari režim. One predstavljaju jasne prekide u cikličnom toku klasnih borbi. Postojala je duboka svest unutar maksizma Druge internacionale (između 1889. i 1914.) o tome da je „stepen zrelosti“ razvoja kapitalističkih proizvodnih odnosa preduslov za mogućnost prelaza na novu formaciju. Ipak, u politici je ta svest i dalje imala kontradiktorne posledice; naime, s jedne strane, veći deo socijaldemokratije, koji je računao na objektivne zakone razvoja kapitalizma (to jest na njegovu

(„Junius brochure“) još jednom zaoštrila svoju tezu o proleterskoj revoluciji kao mukotrpnom procesu učenja.

„Nijedna unapred zacrtana šema, koja važi za sva vremena, nijedan nepogrešivi vođa ne može pokazati... modernom proletarijatu... put kojim treba da ide. Istorijско iskustvo je jedini učitelj, njegova trnovita staza samooslobođenja nije popločana samo neizmernom patnjom, već i brojnim greškama. Dostizanje cilja putovanja – oslobođenja – zavisi od toga da li će proletarijat steći sposobnost da uči na sopstvenim greškama. Samokritika, odlučna, nemilosrdna samokritika, koja ide duboko do suštine stvari, predstavlja sam vazduh i svetlost proleterskom pokretu.“ (Luxemburg 1966: 21)

„sklonost kolapsu“), sledio je politiku „sačekajmo da vidimo“, koja je i dalje govorila revolucionarnim jezikom.⁸ S druge strane, prisutna je očigledna kontradikcija da u XX veku (posle Oktobarske revolucije u Rusiji) revolucionarne snage koje se oslanjale na Marksa i Lenjina nisu nikada pobedile u razvijenim centrima kapitalizma. U tom delu sveta, reformističke snage socijaldemokratije su uvek dominirale radničkim pokretom. S druge strane, komunisti su pobeđivali na periferiji, u industrijski nerazvijenim, agrarnim, polufeudalnim bivšim kolonijama ili polukolonijama⁹, u kojima je seljaštvo bilo mnogo brojnije od industrijskog proletarijata. Ruski boljševici su se sve do 1923. mogli nadati da bi im „revolucija na zapadu“ (pre svega u Nemačkoj) mogla doneti olakšanje. Zatim su se našli pred džinovskim zadatkom – nerešivim, prema Lavu Trockom – izgradnje „socijalizma u jednom zemlji“, koja je posebno zaostala, agrarna i opustošena ratom i građanskim ratom, i koja se u svemu tome još brani od stalne vojne i političke pretnje spoljašnjih imperijalističkih sila.

Istovremeno, bilo je jasno da se koncept „revolucionarnog prekida“ kao političkog uslova za prelazni period – koji se pojavio tokom XIX veka i posle Prvog svetskog rata – teško može generalizovati u uvek važeći „zakon revolucije“. Uslovi u zemljama koje su pretrpele vojni poraz (kao što su Nemačka, Austro-Ugarska i Rusija), a onda i kolaps državnog aparata, odgovarali su više nego drugde zakonu revolucije koji je Lenjin formulisao 1920. U drugoj polovini XX veka – u uslovima konkurencije između sistema – u razvijenim kapitalističkim društvima nije bilo takvih katastrofa i kolapsa. Naprotiv, ta društva su razvila najrazličitije alate za bavljenje klasnim sukobima i kriznim tendencijama svojstvenih kapitalu, kao i sredstva za njihovo oblikovanje. Socijalističke modifikacije, koje su bile moguće, na primer, između 1944. i 1948. (opet, na kraju rata), ali i u periodu između 1968. i početka 1970-ih, u zapadnoj Evropi, nisu nastale iz kolapsa starog režima, već su bile posledice uspona klasnih pokreta i masovnih štrajkova, kao i novih društvenih pokreta, mobilizacije intelektualaca i umetnika, jačanja militantnih sindikata, ali i socijalističkih, radikalno demokratskih i komu-

8 Videti doprinose najvažnijih teoretičara Druge Internacionale, Karla Kauckog (Karl Kautsky) i Rudolfa Hilferdinga, čija je teorija o „organizovanom kapitalizmu“ određivala program i politiku nemačke socijaldemokratije i u međuratnom periodu (videti Deppe 2003: 277 ff)

9 Posle Drugog svetskog rata, u srednjoj i istočnoj Evropi uspostavljeni su režimi pod dominacijom komunističkih partija i uz zaštitu Sovjetskog Saveza i Crvene Armije.

nističkih snaga u parlamentima, kao što su savezničke konstelacije raznih društvenih, političkih i kulturnih snaga itd. Neuspesi takvih projekata zapravo iznova odražavaju osnovna pitanja revolucionarne transformacije, a iznad svega pitanje pristupa odlučujućim polugama ekonomske, političke i sve važnijemoći pristupa medijima.

3.

Perspektiva socijalizma u XXI veku mora pre svega poći od činjenice da živimo „u svetu koji je bio zahvaćen, preokrenut i iskorenjen džinovskim procesom ekonomskog i tehničko-naučnog razvoja kapitalizma.“ (Hobsbawm 1988: 719) S druge strane, opstanak kapitalizma zavisi od njegove sposobnosti za stalno prevazilaženje ili zaobilazanje ograničenja i slabosti akumulacije kapitala, koje dolaze do izražaja u periodima kriza. (Harvey 2010: 66) Prema tome, kapitalizam se ne može razvijati bez kritike, to jest bez izazova od strane antikapitalista, socijalističkih pokreta i teorija. (Boltanski i Chiapello 2003: 68 ff) Ta kritika je uvek – u svojoj elementarnoj moralnoj formi – vezana za „težnju ka pravdi“. Civilizujuća tendencija kapitala (ustavnost, parlamentarna demokratija, izgradnja socijalne države i ostvarivanje „socijalnih građanskih prava“, obrazovne reforme, borba protiv siromaštva i marginalizacije) jeste posledica „probnih procesa“, u kojima je „vladajući blok“ reagovao na kritiku kapitalizma. Ona uvek teži „poboljšavanju stanja pravde“, ali i neutralizaciji sile na osnovu prvenstva zakona. Ipak, čim se kritika potisne, uklanjaju se i granice koje kontrolišu krizne tendencije kapitalističkog oblika proizvodnje i nasilni potencijal kapitalističke klasne dominacije i njene interesne politike.

Velika kriza, koja je počela 2007, otkrila je ograničenja globalnog finansijsko-tržišnog kapitalizma. U isto vreme, razvoj krize, političko upravljanje krizom, kao i karakter društvenih i političkih borbi, učinili su promene jasno vidljivim, kao i to da se one veoma razlikuju od promena koje su proizašle iz „Velikih kriza“ XX veka (poznih 1960-ih i kasnije), što je duboko uticalo na strateška razmatranja socijalističkih snaga. U tome se, u isto vreme, odražavaju promene u strukturi modernih kapitalističkih društava i kapitalističkog svetskog sistema. Izdvojimo pet aspekata tih promena:

1. *Kontradikcija između najamnog rada i kapitala* i dalje zauzima centralno mesto u kapitalističkom obliku proizvodnje: hegemonija „neoliberalizma“ je značila da je udeo nacionalnog prihoda u

obliku nadnica bio drastično redukovan, uz istovremenu sveobuhvatnu preraspodelu sa prihoda od nadnica, na prihode od imovine i kapitalnih profita – što je bilo podsticano i poreskom politikom. Na nivou radnog mesta, broj zaposlenih je smanjen kroz racionalizaciju; u isto vreme, porastao je broj „marginalno zaposlenih“ (radnici pod ugovorom, radnici plaćeni na sat itd). Slabljenje sindikata bilo je neminovna posledica tih promena u odnosu snaga između kapitala i rada. Ipak, u ključnim oblastima proizvodnje i uslugama, te kontradikcije se još uvek mogu kontrolisati i regulisati. U svakom slučaju, dalji kompleks protivrečnosti prepliće se i povezuje sa onim „bazičnim“: sa ogromnim porastom ženske radne snage (na svetskom nivou)¹⁰, rodni odnosi postaju karakteristični za sistem kapitalističke eksploatacije. U isto vreme, s porastom globalnih migratornih tokova (iz siromašnih u bogatije sektore svetskog društva), etnička segregacija eksploatisanih klasa i podele unutar klasa se zaoštavaju. Ekološka kriza (klimatska katastrofa) povezana je kako sa dinamikom kapitalističke akumulacije (rast/ destrukcija životne sredine), tako i sa sve većom „slamifikacijom“ sveta. (Davis 2006) U tome se vidi pojačavanje tendencije isključivanja: sve više ljudi se izbacuje iz sistema standardne „oplodnje“ kapitala (uključujući i korišćenje najamnog rada) i reprodukuje se u „sivoj ekonomiji“ ili u odnosima proste robne proizvodnje. Taj kompleks kontradikcija, svojstven razvoju kapitalizma u XXI veku, više se artikuliše kao kriza civilizacije neko kao krizom izazvana (i politički radikalizovana i zato revolucionarna) konfrontacija najamnog rada i kapitala u ključnim sektorima proizvodnje i usluga.

2. To već otvara pitanje uloge „radničke klase“ u socijalističkoj politici u XXI veku. Makar u glavnim zapadnim metropolama, politika vladajuće klase – na nivou država, kao i na nivou pogona i materijalne proizvodnje – bila je usmerena na ukidanje uloge radničke klase kao „revolucionarnog činioca“ (kao što je to bilo formulisano u programima socijalista i komunista). To da se njena „istorijska misija“ (prema formulaciji mladog Marksa) sastojala u istovremenom prevazilaženju uslova sopstvene egzistencije i društva u celini (MEW 1: 472) do sada je bilo uspešno blokirano u razvijenim kapitalističkim centrima. U isto vreme, u poslednje tri decenije došlo je do dubokih strukturnih promena u sastavu radničke klase. Radno zahtevne oblasti proizvodnje izmeštene su

10 „Najveći deo nove proletrske populacije čine žene.“ (Harvey 2010: 62)

u zemlje na obodu; uspon kapitalizma u istočnoj Aziji (uključujući i Narodnu Republiku Kinu), podudarao se sa snažnim procesom proletarizacije i premeštanjem regionalnih centara klasne borbe (na primer, u Južnu Ameriku, ali sada i u Kinu).¹¹ U starim centrima, jezgro industrijske radničke klase se smanjilo; „masovni fordistički sindikati“ spadaju u grupu političkih gubitnika u velikoj transformaciji koja se dešava od početka 1970-ih.¹² Nove uslužne delatnosti samo su manjim delom preraspodeljene među novom „aristokratijom zaposlenih“ u finansijskom i informatičkom sektoru, a zatim i u masi nekvalifikovanih i prekar-nih delatnosti, u trgovini i privatnom sektoru; u oba sektora, sindikati su jedva prisutni – uprkos visokom stepenu eksploatacije i prilično bednim radnim i životnim uslovima. „Socijalno pitanje“ na prelasku u XXI vek pre svega je određeno rastom prekarijata, socijalnom degradacijom i isključivanjem. (Castel/ Dörre 2009) „Najvažnija socijalna transformacija koja odlikuje našu epohu može se sumirati u sledećoj statistici: udeo prekar-nih narodnih klasa je (u poslednjih pola veka) porastao sa manje od četvrtine na više od polovine svetske urbane populacije – pri čemu se taj fenomen pauperizacije u velikoj meri vratio i u same razvijene centre“, kaže Samir Amin u predgovoru za svoju knjigu *Rad i izazovi globalizacije* (Samir Amin, *Labour and the Challenges of Globalisation*, 2008: xix).¹³

11 Beverli Silver (Beverly Silver, 2003) analizirala je taj proces kretanja kapitala u kapitalističkom svetskom sistemu i odgovarajuće izmeštanje centara globalne klasne borbe u dužem vremenskom periodu.

12 Iako sindikat IG Metall (Industriegewerkschaft Metall; Industrijski sindikat metalških radnika) i dalje ima snažno uporište (naročito preko radničkih saveta) u velikim fabrikama automobilske industrije (i pratećim sektorima), Tomas Hajpeter (Thomas Haipeter, 2009: 67) ukazuje da je on postao slab u sistemu pogađanja oko nadnica i industrijskih odnosa. On to objašnjava „opštim trendovima“, kao što su „unutrašnja tercijarizacija industrije ili gubitak značaja sindikata kao reformističke društvene sile“. Sindikat se može, „na osnovu rezultata globalne reorganizacije, podičiti samo manjim uspehom u pogađanju u korist svojih članova... Pored toga, sigurnost zaposlenja je sada glavni interes članova... čije ostvarenje mogu ugroziti ugovori o nadnicama. Položaj sindikata je posebno delikatan u preduzećima u kojima članovi i fabrički saveti, zajedno sa upravom, u 'nezvaničnoj saradnji', teže snižavanju sektorskih normi za nivo nadnica.“

13. U svojoj analizi novih crta globalne ekonomije na prelazu u XXI vek, Peter Diken (Peter Dicken, 2007: 478 ff) prvo je u starim metropolama (severnoj Americi, zapadnoj Evropi i Japanu) uočio „dramatičan porast stope nezaposlenosti“, od sredine 1970-ih, kao i jasan porast nejednakosti (na osnovu poređenja između 10% najviše i 10% najniže plaćenih najamnih radnika). Na primeru šire oblasti Njujorka i Londona, on na sledeći način sumira spacijalnu i socijalnu polarizaciju: „– *Trendovi u zapošljavanju*: u Londonu i u Njujorku, udeo zaposlenih u industriji je između 1977. i sredine 1990-ih opao s više od 20% na manje od 10%.

3. Odnosi između ekonomije i politike, između tržišta i države, nisu bili preoblikovani samo neoliberalnom politikom (privatizacija, deregulacija, fleksibilizacija), već i posledicama finansijsko-tržišnog kapitalizma. Odnos između nacionalnog prostora (uključujući i ulogu nacionalne države) i transnacionalizacije ekonomije (svetsko tržište) i politike (EU, MMF, NATO itd.) temeljno je promenjen – posebno kada je reč o regulaciji odnosa između kapitala i rada. Politika – kako ona vladajuća, tako i ona socijalističkog kontraprojekta – odvija se na svim nivoima sistema (globalnom – regionalnom – nacionalnom – lokalnom). Ti nivoi se međusobno ne isključuju, već formiraju novo, složeno jedinstvo, koje zahteva stalno posredovanje, ali i transnacionalnu koordinaciju, ne samo kada je reč o ciljevima levičarske politike već i o političkim i sindikalnim aktivnostima.

4. Te promene, kao i istorijsko-političko iskustvo od poslednje četvrtine XX veka do danas, prirodno su otvorile ceo niz političkih pitanja. Ona nisu uvek išla ruku pod ruku sa odnosom između društvenih pokreta i političkih organizacija. Političko organizovanje društvenih interesa i dalje će biti potrebno da bi se artikulisali interesi potčinjenih – kao što je, na primer, artikulacija ljudskih prava u političkoj areni – zatim, da bi se učestvovalo u borbama za reforme, da bi se poboljšali radni i životni uslovi potčinjenih klasa i da bi se odvrtili reakcionarni i fašistički diktatorski projekti. Takvo organizovanje je potrebno i radi posredovanja u strateškom usmeravanju borbi, asimilacije i prevazilaženju poraza, kao i rada na unapređivanju znanja i kritičke svesti („klasne svesti“) potčinjenih. Ipak, težnja ka preuzimanju predvodničke uloge u obliku kadrovske partije, naspram klase (ili masa) i ka monopolu nad istinom, bila je temeljno osporena tokom XX veka. Drugim rečima: u konfrontaciji i kretanju ka „svetu koji nije roba“ (odatle potiče stara parola Svetskog socijalnog foruma), organizacije, pokreti i intelektualci, koji su sledili veo-

– *Društvena raspodela prihoda* (nejednakost): tokom 1990-ih, nejednakost je upadljivije rasla u Njujorku nego u SAD u celini. Na nivou SAD, Njujork se odlikuje najvećim razlikama u приходima. Slično tome, razlike u приходima u Londonu su značajno porasle od sredine 1980-ih do kraja 1990-ih.

– *Delimična zaposlenost i nezvanično tržište rada*: u Njujorku, kao i u Londonu, delimična zaposlenost, kao i nezvanični rad, značajno su porasli. Pored toga, puna zaposlenost je pretvorena u delimične poslove ili vremenski ograničene radne odnose. U većini slučajeva reč je o slabo plaćenim poslovima.

– *Etnicitet („rasa“) i nacionalnost na tržištu rada*: U Njujorku, crnci i Latinoamerikanci (imigranti iz Južne Amerike) povećali su svoj udeo u ukupnoj zaposlenosti, dok je udeo belih radnika opao. U Londonu se to pre svega odnosi na imigrante iz Azije i afrokarijskih oblasti...“ (Ibid. 458/ 6)

ma različite interese i političko-filozofske prioritete, sada će sarađivati jedni s drugima. Projekat „mozaičke levice“, na primer, ne odražava samo tu istorijsku svest već i činjenicu „da kapitalistička društva prolaze kroz procese društvene diferencijacije, iz kojih počinju da izranjaju jedinstveni sistemi delovanja i akcije... nijedan činilac iz ma koje od tih zasebnih oblasti ne može tvrditi da poseduje ili da je u stanju da poseduje neki sveobuhvatni, totalni koncept“. (Urban 2010: 21)¹⁴

5. Kriza modernih društava i mogućnosti za društveni i politički preobražaj koje se u njoj kriju, strateški se teško mogu promišljati u skladu sa modelom kolapsa (August Bebel je uvek govorio o „velikom *Kladderadatsch*“ [„sлом“, naziv političkog časopisa osnovanog 1848; ured. prim.]). Moderni kapitalizam raspolaže brojnim – i veoma efikasnim – strategijama samoregulacije, za obuzdavanje ili smirivanje tih kriznih potencijala koji izviru iz kontradikcije između kapitala i rada, kao i iz klasne borbe (i revolucionarnih težnji radničkog pokreta). Klasični model revolucija iz XIX i početka XX veka zasnivao se na ideji da će, da tako kažemo, unutrašnje kontradikcije „eksplodirati“ iznutra ili ka površini društva i politike. Krize razvijenih kapitalističkih društava, koje stalno izazivaju njihov kapacitet za delovanje uprkos periodičnim ekonomskim i finansijskim krizama, pre su sledile model implozije nego revolucije. Drugim rečima, te funkcionalne smetnje ne ispoljavaju se samo u obliku svakodnevnog saobraćajnog haosa ili povremenih raspada elektroenergetskih sistema, već i kroz povećanu psihološku podršku, kao i kroz društveni i moralni „nehat“, koji određuju svakodnevni život u isključenim sektorima društva (u getima i siromašnim predgrađima) i na koje država sve više uzvraća policijskom kontrolom. Pored toga, nakon neuspelih revolucija na zapadu, Antonio Gramsci (Gramsci) je kroz koncepte hegemonije, građanskog društva i pozicionog rata već ukazao na stratešku perspektivu, koja nije usmerena na kolaps starog aparata vlasti i „preuzimanje državne vlasti“ od strane male grupe odlučnih revolucionara („juriš na Zimski dvorac“), već na dugu bitku za nametanje hegemonije progresivnih društvenih snaga – kao uslov i preduslov za preuzimanje vlasti. (Deppe 2003: 245 ff) Ta bitka se može voditi samo unu-

¹⁴ Promene do kojih je došlo u političkoj areni tokom 1970-ih, Dejvid Harvi (2010: 252) opisuje kao „pomak na terenu političkog organizovanja sa tradicionalnih političkih organizacija i partija najamnih radnika u fabrikama (iako one, naravno, i dalje postoje) na manje fokusiranu dinamiku društvene akcije u celom spektru građanskog društva“.

tar institucija demokratskog poretka i uključuje odbranu prava i ustavnosti. Ta nastojanja se moraju ograničiti na sadašnji nivo „socijalizacije“ kapitalizma i osiguravanja njegove vlasti.¹⁵

Ovaj spisak centralnih pitanja – o razvoju socijalističke politike i programa – nije potpun. On bi se sigurno mogao dopuniti pitanjem današnjih uslova za formiranje subjektiviteta, to jest, pitanjem medijacije društvenog iskustva sa interpretativnim modelima svakodnevnosti svesti, kao i sa najširim političkim pogledima. U tom smislu, moralo bi se postaviti pitanje uloge onoga što se nekada zvalo „industrijom kulture i zabave“, medija i promenjenih oblika komunikacije. Odgovori na ta pitanja neće se pronaći za radnim stolom nekog intelektualca i oni se mogu samo preliminarno i delimično artikulirati kroz debatu više aktera. Ono što će imati veći značaj su političko obrazovanje i borbe, u kojima levičarske snage uspešno deluju (ali, uvek spremne da prihvate i poraz), u kojima protagonisti postižu promenu u odnosima snaga u korist kritike kapitalizma i u kojima se na kraju konkretizuje i perspektiva socijalističke transformacije. Prethodno navedeni kompleks kontradikcija zahteva proces strateškog obrazovanja, u kojem novi kvalitet socijalističke politike poprima oblik koji sada zna kako da – teoretski i praktično – gradi mostove, stvara spone između kontradikcija koje izviru iz antagonizma između kapitala i rada i onih kompleksa kontradikcija koje izviru iz rodničkih odnosa i ekološke krize. Njihova unutrašnja veza se uvek postiže akumulacijom kapitala (to jest, na osnovu imperativa proizvodnje profita) i zakonitostima konkurencije. U istoj meri, socijalistički program i politika suočavaju se sa zadatkom političke artikulacije i povećanja efikasnosti zajedničkih interesa različitih grupa intelektualaca iz srednjeg sloja, najamnih radnika i grupa nasilno potisnutih u prekarijat ili na marginu.¹⁶ Najzad, strateška inteli-

¹⁵ Peri Anderson (Perry Anderson, 2010), u briljantnom članku o dve velike revolucije iz XX veka, ruskoj i kineskoj, pokazuje kako je duga borba (između 1926. i 1949) kineske KP – pre svega za kontrolu nad „crvenim oslobođenim zonama“, uz civilizujući i obrazovni značaj Crvene Armije – uticala na činjenicu da se odnos između države i društva, čak i u maoističkom periodu, uvek razlikovao od diktature koja je posle 1920. uspostavljena u Sovjetskom Savezu. Anderson smatra da se tu postavlja pitanje preduslova za a) konačni kolaps tradicije „Oktobarske revolucije“ u Rusiji i b) za transformaciju one Mao Ce Tungove, to jest, za ekonomski i politički uspon Kine na prelazu u XXI vek.

¹⁶ Bieler i drugi autori (2008: 266) sumiraju rezultate jednog istraživanja o posledicama globalizacije po radničku klasu i radnički pokret na sledeći način: „Neophodno je artikulirati odgovore na tu situaciju, kada je reč kako o privilegovanim

gencija će se meriti i po tome koliko daleko je u stanju da sagleda različite nivoe borbe protiv kapitalizma (od lokalnog do globalnog), kao celine, i da posreduje između njih, ne ukidajući njihovu relativnu autonomiju na svakom od tih nivoa. Kada se to tako izrazi, to znači u isto vreme ukazati na središnji problem programske debate moderne socijalističke partije, koja sebe ne vidi kao zaštitnika ugrožene tradicije već koja sprovodi kritičko, ali i sigurno, prisvajanje istorije socijalizma, svesna da je u svetlosti teških poraza i skretanja socijalizma iz XX veka, ali i dubokih promena u strukturi kapitalističkog svetskog sistema, danas potrebna jednako dalekosežna „obnova“ socijalističke teorije i prakse.

4.

Erik Hobsbaum je u svom intervjuu za *New Left Review* (2010) izjavio da je od objavljivanja knjige *Doba ekstrema* (Age of Extremes, 1991) – to jest, posle kolapsa „zlatnog doba“ – u svetu došlo do pet suštinskih promena: 1. premeštanje svetskog ekonomskog centra iz severnog Atlantika u južnu i istočnu Aziju; 2. svetska kriza kapitalizma, koja se dugo najavljivala, ali koja je zaista postala odlučujuća tek početkom novog veka; 3. spektakularni kolaps, posle 2001, pokušaja SAD da uspostavi sistem unilateralne svetske hegemonije; 4. uspon bloka zemalja sa oboda (BRIC ili „Velika četvorka“: Brazil, Rusija, Indija, Kina), koje se sve više ističu i na političkom nivou; 5. osipanje i sistematsko slabljenje autoriteta nacionalnih država – kako na njihovoj teritoriji, tako i u velikom delu sveta. U maju 2009, u intervjuu za *Stern*, Hobsbaum je govorio o dramatičnoj prirodi sadašnje krize i nije isključio mogućnost početnih katastrofa i ratova: „Sve je moguće. Inflacija, deflacija, hiperinflacija. Kako će ljudi reagovati ako nestane svaka sigurnost, ako se izmeste iz sopstvenih života, ako se njihovi životni snovi brutalno unište? Moje istorijsko iskustvo mi govori da se krećemo ka tragediji – ne mogu da isključim tu mogućnost. Krv će teći, više od toga, reke krvi, ljudska patnja će se povećati, kao i broj izbeglica. I tu je zatim još nešto, što ne mogu isključiti: rat, koji će se pretvoriti u svetski rat – između SAD i Kine.“

Naravno, perspektiva socijalizma upisana je u previranja ove prelazne epohe, odedene krizom. U dva tesno povezana procesa preovlađuju: *s jedne*

segmentima radničke klase, tako i onim osiromašenim. Neophodno je povezati i odgovore urbanih radnika sa strategijama ruralnog proletarijata, kako u sferi proizvodnje, tako i u sferi potrošnje.“

strane, tektonski pomaci u strukturi svetskog poretka, ne samo kada je reč o svetskom tržištu, već i o sistemu političko-vojnih odnosa snaga. Opadanje „kapitalističkog svetskog sistema“ (Wallerstein), čiji se centar približno petsto godina nalazio u oblasti Atlantika, deo je opadanja zapadne – što je u XX veku značilo američke – dominacije tim sistemom. Još uvek je otvoreno pitanje da li se „američki vek“ definitivno završava u prvoj četvrtini XXI veka; Leo Panič (Leo Panitch) i drugi marksistički analitičari imperijalizma, i dalje insistiraju na „centralnom značaju američke države za globalnu kapitalističku ekonomiju.“ (Albo et al. 2010: 125) U svakom slučaju, pomak u odnosu snaga u korist istočne Azije praćen je sukobima; naime, „stari centar“ kapitalističkog svetskog sistema neće se dobrovoljno odreći profita koji su bili i jesu deo njegove dominacije – pri čemu funkcionisanje njegove vlastite ekonomije zahteva kontrolu nad resursima (ako ne želi da propadne), transportnim pravcima i komunikacionim prostorima u globalnim razmerama. Ipak, „kraj kapitalizma“ kakvog znamo (Altwater 2005) najavljen je „krajem doba nafte“, kao i sve većom cenom koju plaća zbog korišćenja fosilnih goriva, ekološke krize i klimatske promene.

S druge strane, proces krize globalnog kapitalizma u sve većoj meri poprima sistemski karakter. To, pre svega, znači: kapacitet za rešavanje raznih kriza (krize rasta, prekomerne akumulacije, finansijskih kriza, krize hrane, ekološke krize, kriza izazvanih klimatskim promenama itd), u okviru logike profita, na osnovu takozvanih „autoregulatornih sila tržišta“ i državnih pozajmica, postaje sve ograničeniji. Upravljanje političkim krizama se stalno suočava sa ograničenjima političke kontrole – ne samo zbog ograničenih resursa već i zbog ograničene efikasnosti. Prostije rečeno, ako se rupe na jednom mestu pokrpe, na drugom mestu izbijaju nove pukotine.¹⁷ Sve manji ugled političke klase u javnosti i bezbrojne ostavke istaknutih, konzervativnih političara odraz su te strukturne dileme koju sama konzervativna elita ima oko prirode ekonomije koja se pokazuje nemogućom za upravljanje.¹⁸ Sukobi u društvu i samoj državi do kojih dolazi zbog razlika u strate-

17 Džordž Soros (George Soros), jedna od vodećih ličnosti finansijskog sveta, izjavio je – za vreme takozvane „Grčke krize“ u maju 2010. – u intervjuu za *Stern*: „U ovom trenutku, Nemci vode svoje susede u deflaciju... A to vodi u nacionalizam, socijalne nemire, u ksenofobiju – to ugrožava demokratiju.“

18 „Druga faza“ krize – prema Joakimu Bišofu (Joachim Bischoff, 2010: 20) – sastoji se u stabilizaciji finansijskog tržišta pomoću državnih pozajmica, koje se sada prebacuju na narod preko „programa štednje“.

gijama i prioritetima u upravljanju krizom otkrivaju, *na drugom mestu*, ne samo odnose snaga između klasa, već predstavljaju i tenziju između privatnih rešenja vezanih za profit (na primer, između energije ekonomije ili banke i finansijskog sektora) i društvenih rešenja, usmerenih na intervenciju u vlasničkim odnosima, kao i u materijalnoj strukturi same proizvodnje (potrošnja energije, emisija gasova). Prelomni programi za uspostavljanje kontrole nad ekonomijom ili mere za stabilizaciju tržišta rada, na koje se oslanjaju vlade većine zemalja, bili su motivisani brigom da dramatični rast masovne nezaposlenosti ne dovede do društvenih nemira i, na kraju, do jačanja snaga kritičkih prema kapitalizmu. Centralni problem leži u činjenici da su a) džinovski javni i privatni dugovi, koji su se sada nagomilali, obezvređeni i da je b) strukturna kriza prekomerne akumulacije, za koju se tokom 1970-ih mislilo da se može prevazići otvaranjem globalnog finansijskog tržišta (za kapital u potrazi u investicijama), dovela do toga da finansijsko tržište postane autonomno u odnosu na realnu ekonomiju što je na kraju proizvelo džinovske spekulativne mehurove. (Brenner 2009) „Na kraju, kapitalističke zemlje mogu okončati dominaciju finansijskog kapitala ako obezbede način za izlazak iz dužničke krize, a taj izlaz se ne može napraviti bez restrukturiranja realne ekonomije.“ (Bischoff 2010: 22)

Sistemske karakteristike krize se u isto vreme odražavaju i u razvoju i organizaciji samog društvenog rada. Kapitalizam mora da nastavi sa akumulacijom na nivou koji se stalno proširuje. Ta prinuda je posledica stalnog pritiska za daljim razvojem proizvodnih snaga – i, uporedo s tim, rasta produktivnosti rada i mogućnosti, na osnovu ovog poslednjeg, smanjivanja „nužnog rada“. „Isključivanje“ sve većeg dela svetske populacije iz ekonomskih tokova i proizvodnih procesa kojima dominira kapital, s jedne strane, predstavlja izraz činjenice da „ograđivanje“ (Dörre et al. 2009: 21 ff) još nije u potpunosti ostvareno u prostornoj dimenziji. S druge strane, u tome se – kroz hronološki uvećavanu masu nezaposlenih, kao i kroz rapidno rastakanje „normalnih radnih uslova“ (prekarijat) – održava tendencija, prisutna čak i u kapitalističkim metropolama, da se „oslobađanje rada“ (i od prinude na rad) ne podudara sa skraćivanjem radnog vremena, uvođenjem osnovnog osiguranja za sve, otvaranjem novih polja aktivnosti u kulturi, socijalnim uslugama, obrazovanju i nauci, koji nisu potčinjeni potrebi za valorizacijom najamnog rada, kroz „stvaranje velike količine vremena van neophodnog radnog vremena“ (Marx

1953: 595); naprotiv, ta tendencija isključuje sve više ljudi iz društva i osiromašuje ih. U isto vreme, kapital se sve više okreće ka „isključenim društvenim grupama“, pre svega u sektoru usluga (na primer, ka imigrantima, ljudima koji traže azil ili su bez državljanstva). Među njima se regrutuje izuzetno jeftina radna snaga, koja zamenjuje onu domaću (onu čije su nadnice i radni uslovi obezbeđeni sindikalnom i socijalnom politikom). Tako su „dostignuća“ fordističkog radničkog pokreta iz „zlatnog doba“ dovedena u pitanje. U isto vreme, tako se priprema teren za desničarske populističke agitatore, koji čak koriste i kritiku kapitala (iako s nacionalističkih i „narodnjačkih“ pozicija) i tako nailaze na prijem kod radnika i njihovih porodica pogođenih krizom. U tim kompleksima kontradikcija, koji se odnose na organizaciju i razvoj društvenog rada, materijalizuje se glavni izazov za socijalističku teoriju i politiku u XXI veku.¹⁹

Najzad, kontekst krize, koji uključuje logiku kapitalističkog rasta, uništavanja životne sredine i iscrpljivanja resursa, pokreće i „krizu civilizacije“, koja je značajna kako za izgled kapitalističkog razvoja, tako i za izgled socijalizma u XXI veku. Ta tema je već privlačila pažnju javnosti tokom 1970-ih, s prvim studijama Rimskog kluba („Granice rasta“; „The Limits to Growth“). Jedna od vodećih ekoloških političara u SAD, Džejms Spet (James Speth)²⁰, u zaključku svoje posle-

19 U *Grundrisse* („Ranim radovima“) Marks je dodatno izostrio tu ideju. Karakter rada se menja u zavisnosti od stepena primene nauke u proizvodnji. Težak fizički rad, karakterističan za rani period industrijalizacije, sve više gubi na značaju. Ljudsko biće se sve više ponaša kao „nadzornik i regulator procesa proizvodnje“; ono stoji „uporedo s njim, pre nego što je njegov glavni činilac“. (Marx 1953: 592–3) Sa usponom produktivne snage (u doba automatizacije i „mikroelektronske revolucije“), radno vreme koje kapital koristi je smanjeno; ipak, na taj način on smanjuje i „višak rada“, čije proizvode kapital prisvaja kao višak vrednosti. U tom procesu, kako je mislio Marks, „rad u direktnom obliku“ prestaje da bude „veliki izvor bogatstva“. I tako se „proizvodnja zasnovana na razmenskoj vrednosti urušava“. Sam kapital je „kontradiktorni proces“, koji, s porastom produktivne snage društvenog rada i prodorom nauke u proizvodnju, stvara uslove za „slobodan razvoj individualnosti“, za „smanjivanje neophodnog rada društva na minimum, što onda omogućava umetničko, naučno itd. formiranje pojedinaca u vremenu oslobođenom za njihovo dobro i pomoću stvorenih sredstava“. (Ibid. 593) Ipak, stvaranje „raspoloživog vremena“ u kapitalističkim uslovima je rezultat masivnog i sve većeg „oslobađanja“ radne snage od samih najamnčkih odnosa. Tako se nezaposlenost, prekarijat i marginalizacija još jednom pokazuju kao trajni fenomeni unutar razvijenih kapitalističkih zemalja. U svoje vreme, Marks je bio uveren da će se tako stvoriti ne samo materijalni uslovi već i društvene pretpostavke koje će „razneti“ te uslove. (Ibid. 594)

20 Džejms Spet (James Speth) je u vreme predsednika Kartera (Carter) bio Predsednik saveta za kvalitet životne sredine u Izvršnoj predsedničkoj kancelariji, a zatim predsednik

dnje knjige, *Kapitalizam i životna sredina* (Capitalism and Environment), razvio je tezu da je „moderni kapitalizam uništio životnu sredinu – i to ne malo, već na način koji ugrožava planetu“. U „najbogatijim društvima kapitalizam više ne doprinosi ljudskom blagostanju“, a „kraj Hladnog rata otvara prostor za preispitivanje savremenog kapitalizma“ (navedeno u Foster 2009: 62/ 63). Tu vidimo ne samo da je kontekst krize nastao zbog rasta i ekološki destruktivnog otpada, već i da je početkom XXI veka postao još akutniji, zato što su troškovi bavljenja ekološkom krizom i posledicama ekonomskih i finansijskih kriza (uključujući i sve veću nezaposlenost i bedu) vrtoglavo porasli. U svetlu sve većeg državnog duga u metropolama, granice rasta, ali i granice kapaciteta države da kontroliše moderni kapitalizam postaju sve očiglednije. Tome treba dodati i svest o tome da se „doba nafte bliži kraju“. (Altvater 2005: 141 ff) Resurs bez kojeg se ne mogu zamisliti razvijene kapitalističke ekonomije postaje sve oskudniji. Njegova cena će nastaviti da raste, a obezbeđivanje snabdevanja naftom nalazi se u centru „nacionalnih bezbednosnih strategija“. (Ibid. 152)

Ipak, taj problem se razrešava tako što se *onaj* kapitalizam čiji rast počiva na potrošnji fosilnih goriva, posebno nafte, kao i „doba fosilnih goriva“, bliži kraju. Sukobi oko „zelenog Nju Dila“ (Candeias 2009: 28 ff) već su jasno pokazali da se i u toj oblasti prelaska na ekološki oblik proizvodnje (kao odgovor na ekološku krizu i krizu rasta u razvijenim kapitalističkim ekonomijama) sudaraju oprečne strategije i interesi: s jedne strane, na profit usmerena strategija, koja se uglavnom zanima za nove investicione mogućnosti, nove tehnologije, organske proizvode itd; s druge strane, snage koje zagovaraju vezivanje novog oblika proizvodnje i potrošnje za aktivnu kontrolu od strane vlade, osnaživanje javnih investicija i infrastrukture, u celini usmerene na javnu, demokratski legitimisanu kontrolu ekonomije, to jest na značajne intervencije u kapitalističkim vlasničkim odnosima, koje bi kontrolu akumulacije pomoću tržišta i profitne stope zamenile demokratski kontrolisanim sistemom društvenog i političkog planiranja.

5.

Istorija XX veka sadrži kontradiktornu lekciju da ciljevi socijalizma – u smislu *Opšte deklaracije o ljudskim pravima* iz 1948. – izgledaju, na prvi

Instituta za svetske resurse iz Vašingtona; predavao je na nekoliko univerziteta i autor je brojnih knjiga za koje je dobio nekoliko nagrada.

pogled, relativno „prsto“²¹, ali da je njihovo ostvarenje uvek zavisilo od veoma složenih uslova i da je bilo plod žestokih klasnih borbi. Snaga utopije o pravednom društvu, u kojem ljudi žive solidarno i bez straha, biće u stanju da se održi u sukobu sa postojećim društvenim odnosima, koji nisu dorasli ovim vremenima. „Društvo ili društveni uslovi“, pišu Boltanski i Kjapelo (Boltanski/ Chiapello, 2003: 74), „mogu se definisati na osnovu prirode testova koje postavljaju, kao i sukobima koji mogu izbiti oko onih aspekata tog ispita koji imaju veze s pravdom“. Iako se još ranije uhvatio u koštac s porazima socijalizma u svetu krajem XX veka, Ralf Miliband je u svojoj poslednjoj knjizi, *Socijalizam za doba sumnje* (Ralph Miliband, *Socialism for a Sceptical Age*, 1994: 194), izrazio nadu da će se, u svetlu stalnih kontradikcija svetskog kapitalizma, u budućnosti pojaviti „ljudi koje će voditi vizija novog društvenog poretka, u kojem će demokratija, jednakost i saradnja – suštinske vrednosti socijalizma – formirati određujuća načela društvene organizacije.“ Tu nadu je zasnivao na činjenici da „većina ljudi živi u zemljama kojima vlada divlja kapitalizam, u kojima je socijalna sigurnost minimalna ili ne postoji, u kojima je pijaća voda luksuz nedostupan masama, a sanitarni uslovi zastrašujući, gde nezaposlenost pogađa veliki deo stanovništva, gde veliki broj dece mora da radi već od šeste ili devete godine, gde je smrtnost dece izuzetno visoka, gde je dečja prostitucija svakodnevna pojava itd.“

Prema tome, socijalistički projekat, kao i društveni pokreti i organizacije koji kritikuju postojeće uslove i nastoje da ih prevaziđu iz socijalističke perspektive, neće nestati iz agende za XXI vek, kao što su se njihovi neprijatelji ponadali u svojoj pobedničkojeufuriji tokom 1990-ih. Južnoamerički projekat „socijalizma XXI veka“ odavno je poprimio nezavisan profil. Kritika postojećih uslova – povezana s projektom solidarne ekonomije, pravednog društva i samoniklih demokratskih oblika samoupravljanja – artikulisana je u raznim

21 Godine 1985, Ernest Mandel je objavio članak o „Aktuelnosti socijalizma“ (Actuality of Socialism), u kojem je definisao ciljeve kojima teže njegove pristalice: to „nije ni raj na zemlji... niti stvaranje savršene harmonije između pojedinca i društva ili između ljudi i prirode. Nije reč ni o 'kraju istorije', niti o kraju kontradikcija, koje su odlika ljudske egzistencije. Ciljevi kojima teže pristalice socijalizma su zapravo prilično skromni: rešavanje šest ili sedam kontradikcija koje su vekovima izazivale ljudsku patnju masivnih razmera – eksploatacija i tlačenje čoveka od strane čoveka, ratovi i nasilje između ljudi moraju se okončati. Glad i nejednakost moraju se ukinuti zauvek. Institucionalizovanoj i sistematičnoj diskriminaciji žena, rasa, etničkih grupa, nacionalnih i verskih manjina, smatranih za 'inferiorne', mora doći kraj. Ne sme biti novih ekonomskih i ekoloških kriza.“ (Mandel 1985: 147)

pokretima i organizacijama, koje sebe često čak i ne nazivaju „socijalističkim“.²²

U *Manifestu* (1848), Marks i Engels su nazivali komunistima one ljude koji „razumeju ograničenja, slabosti i destruktivne tendencije kapitalističkog poretka, kao i bezbrojne ideološke maske i lažna opravdanja koje kapitalisti i njihove apologete (posebno u medijima) proizvode da bi održali svoju ekskluzivnu klasnu vladavinu.“ (Harvey 2010: 59) U XXI veku, to više nije stvar borbe oko naziva, koji je možda diskreditovan, već borbe za stratešku konsolidaciju različitih društvenih i političkih pokreta širom sveta, koji predstavljaju reakciju na „ekonomiju privatnog prisvajanja“ i njenu kritiku. „Kapitalizam se nikada neće sam ukinuti; on se mora okončati. Kapitalistička klasa se nikada neće dobrovoljno odreći svoje vlasti. Ta klasa se mora razvlastiti.“ (Ibid. 260)

22 U poslednjem poglavlju svoje nove knjige *Enigma kapitala* (The Enigma of Capital, 2010: 252 ff), Dejvid Harvi razlikuje pet tokova misli i pokreta/ organizacija: 1) veliki broj nevladinih organizacija, ograničenih na pojedinačna pitanja (životna sredina, siromaštvo, prava žena, antirasizam itd.); 2) autonomne, samonikle demokratske pokrete; 3) organizacije radničkog pokreta (iznad svega, sindikate); 4) pokrete protiv privatnog prisvajanja (protiv džentrifikacije, industrijskog razvoja, izgradnje brana, protiv ukidanja društvenih servisa i smanjivanja pristupa javnom obrazovanju itd.); 5) oslobodilačke pokrete, fokusirane na pitanje identiteta (žene, deca, homoseksualci, etničke i verske manjine).

BIBLIOGRAFIJA:

ALBO, GREG / GINDIN, SAM / PANITCH, LEO (2010), In and Out of Crisis. The Global Financial Meltdown and Left Alternatives, Oakland.

ALTVATER, ELMAR (2005), Das Ende des Kapitalismus, wie wir ihn kennen. Eine radikale Kapitalismuskritik [Kraj kapitalizma kakvog znamo. Radikalna kritika kapitalizma], Münster.

AMIN, SAMIR (2008), Forword: Rebuilding the Unity of the „Labour Front“, in: Bieler, Andreas et al. (Eds.), Labour and the Challenge of Globalisation, London.

ANDERSON, PERRY (2010), Two Revolutions, in: New Left Review, 61, January / February 2010, pp. 59–96.

ARRIGHI, GIOVANNI (2009), The Winding Paths of Capital. Interview by David Harvey, in: New Left Review, 56, March / April 2009, pp. 61–94.

BIELER, ANDREAS / LINDBERG, INGEMAR / PILLAY, DEVAN (2008), What Future for The Global Working Class? In: dies. (Eds.), Labour and the Challenges of Globalization, London, pp. 264–285.

BISCHOFF, JOACHIM (2010), Der Euro, Griechenland und die zweite Phase der großen Krise [Evro, Grčka i druga faza Velike krize], in: Sozialismus, 6/2010, S. 19–27.

BLOCH, ERNST (1996), Tübinger Einleitung in die Philosophie [Tibingenški uvod u filozofiju], Frankfurt am Main.

BOLTANSKI, LUC / CHIAPELLO, ÈVE (2003), Der neue Geist des Kapitalismus [Novi duh kapitalizma] (1999), Konstanz.

BORIS, DIETER / SCHMALZ, STEFAN / TITTOR, ANNE (2005), Lateinamerika: Verfall neoliberaler Hegemonie? [Latinska Amerika; Kolaps neoliberalne hegemonije?] Hamburg.

BORIS, DIETER (2007), Linkstendenzen in Lateinamerika [Levičarske tendencije u Latinskoj Americi], Supplement der Zeitschrift Sozialismus (Hamburg), 7–8/2007.

BRENNER, ROBERT (2009), Der Fall der Profitrate als Kern der Krise [Pad profitne stope kao jezgro krize], in: Candeias, Mario / Rilling, Rainer (Hrsg.), Krise. Neues vom Finanzkapitalismus und seinem Staat [Nova viđenja finansijskog kapitala i njegovog stanja], Rosa-Luxemburg-Texte 55, Berlin, S. 96–98.

CANDEIAS, MARIO (2009) „The party is so over ...“ Krise, neuer Staatsinterventionismus und grüner New Deal [Kriza, novi državni intervencionizam i zeleni Nju Dil], in: ders. / Rilling, Rainer (Hrsg.), Krise, Berlin, S. 10–37.

CASTEL, ROBERT / DÖRRE, KLAUS (2009), Prekarität, Abstieg, Ausgrenzung. Die soziale Frage am Beginn des 21. Jahrhunderts [Prekarijat, socijalna degradacija, isključivanje. Socijalno pitanje na početku XXI veka], Frankfurt / New York.

DAVIS, MIKE (2006), Planet of Slums, London / New York.

DEPPE, FRANK (2003), Organisiertes Kapitalismus und Wirtschafts-demokratie [Organizovani kapitalizam i ekonomska demokratija]. Rudolf Hilferding und die Sozialdemokratie zwischen den Kriegen [Rudolf Hilferding i socijaldemokratija između dva svetska rata], in: *ibid.*, Politisches Denken im 20. Jahrhundert [Politika misao XX veka], Vol. 2: Politisches Denken zwischen den Weltkriegen [Politička misao između dva svetska rata], Hamburg, S. 277–322.

DEPPE, FRANK / SCHMITTHENNER, HORST / URBAN, HANS-JÜRGEN (2008), Notstand der Demokratie. Auf dem Weg zu einem autoritären Kapitalismus? [Vanredno stanje demokratije. Kretanje ka autoritar-nom kapitalizmu?] Hamburg.

DEPPE, FRANK (2008a), Demokratie und Sozialismus. Karl Marx und die politischen Auseinandersetzungen seiner Zeit [Demokratija i socijalizma. Karl Marks i politički sukobi njegovog doba], in: Hirsch, Joachim / Kannankulam, John / Wissel, Jens (Hrsg.), Der Staat der bürgerlichen Gesellschaft. Zum Staatsverständnis von Karl Marx [Država buržoaskog društva: o konceptu države kod Karla Marksa], Baden-Baden, S. 41–62.

DICKEN, PETER (2007), Global Shift. Mapping the Changing Contours of the World Economy, 5th Edition, New York / London.

DÖRRE, KLAUS / LESSENICH, STEFAN / ROSA, HARTMUT (2009), Kapitalismus-Kritik, Frankfurt am Main.

DÖRRE, KLAUS (2010), Landnahme und soziale Klassen. Zur Relevanz sekundärer Ausbeutung [Ograđivanje i društvene klase. O značaju sekundarne eksploatacije], in: Thien., Günther (Hrsg.), Klassen im Postfordismus, Münster, S. 113–151.

FOSTER, JOHN BELLAMY (2009), The Ecological Revolution. Making Peace with the Planet, New York.

HAIPIETER, THOMAS (2009), Erosion der industriellen Beziehungen? Die Folgen der Globalisierung für Tarifsystem und Mitbestimmung in der deutschen Automobilindustrie [Erozija industrijskih odnosa? Posledice globalizacije po sistem ugovorenih nadnica i učesće u odlučivanju u nemačkoj automobilskoj industriji], in: Lehdorff, Steffen (Hrsg.), Abriss, Umbau, Renovierung? Studien zum Wandel des deutschen Kapitalismusmodells [Razaranje, izgradnja, obnova? Proučavanje transformacije nemačkog modela kapitalizma], Hamburg, S. 47–80.

HARVEY, DAVID (2010), The Enigma of Capital and the Crisis of Capitalism, London.

HOBBSAWM, ERIC (1998), Das Zeitalter der Extreme. Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts, München.

HOBBSAWM, ERIC (2002), Gefährliche Zeiten. Ein Leben im 20. Jahrhundert, München.

HOBBSAWM, ERIC (2010), World Distempers, in:

New Left Review, 61, January / February 2010.

LENIN, W. (1964), Der „linke Radikalismus“, die Kinderkrankheit im Kommunismus [Dečja bolest levičarstva u komunizmu], in: *ders.* Ausgewählte Werke in drei Bänden, Berlin, hier: Band 3: S. 389 – 485.

LUXEMBURG, ROSA (1966), Die Krise der Sozialdemokratie [Kriza socijaldemokratije] (1916), in: *dies.*, Politische Schriften, Band 2, hrsgg. von . K. Flechtheim, Frankfurt / Wien, S. 19– 57.

MANDEL, ERNEST (1985), The Actuality of Socialism, in: Nikolic, Milos (Ed.), Socialism on the threshold of the Twenty-First Century, Belgrad / London, S. 146–162.

MARX, KARL (1953), Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie, Berlin.

MEW, Marx-Engels Werke in 40 Bänden, Berlin 1961 ff.

MILIBAND, RALPH (1994), Socialism for a Sceptical Age, Cambridge.

MINQUI LI (2008), The Rise of China and the Demise of the Capitalist World Economy, New York.

ROTH, KARL-HEINZ (2009), Die globale Krise, Hamburg.

SILVER, BEVERLY (2003), Forces of Labor. Workers Movements and Globalization since 1870, Cambridge.

SOLTY, INGAR (2009), Kampf um Hegemonie. Die Gesundheits-reform in den USA [Bitka za hegemoniju: reforma zdravstvenog sistema SAD], in: Luxemburg, 2/2009, S. 27–38.

URBAN, HANS-JÜRGEN (2010), Lob der Kapitalismuskritik. Warum der Kapitalismus eine starke Mosaik-Linke braucht [U prilog kritike kapitalizma: zašto kapitalizam zahteva snažnu mozaičku levicu], in: Luxemburg, 1/2010, SW. 18–29.

Original teksta je bio objavljen pod naslovom:

Deppe, Frank: Socialism in the 21st century – more than an utopia? Rosa Luxemburg Stiftung, Policy Paper 4/2010

<http://www.rosalux.de>

Sa engleskog preveo: Aleksa Golijanin/ Redakcija: Miloš Jadžić i Dušan Maljković

ROSA LUXEMBURG STIFTUNG

Gospodar Jevremova 47/11,

11000 Belgrade, Serbia

Tel: +381 11 334 65 49, 328 30 71

Fax +381 11 334 64 25 · info@rosalux.rs · www.rosalux.rs

· Pib: 106427900

Stavovi izneti u ovom tekstu su stavovi autora ili autorke i ne moraju nužno da se poklapaju sa stavovima Rosa Luxemburg Stiftung-a.